

SÖZ VE ÖZ¹

Duran Nemutlu

Öz

Bu çalışmada, Türkçede kullanılan Latince, Grekçe, Fransızca ve diğer bazı dillerden geçen ve rasgele seçilen bazı sözcüklerin kök anlamları, kullanım anlamları, benzerlikleri ve farklılıkları, Türkçedeki uygunluk dereceleri irdelenmeye çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler

Sözcük, Anlam, Türkçe

The Words and their Essence

Abstract

The main focus of this work is to examine the roots of some words drawn randomly from Latin, Greek, French and some other languages, and their Turkish similarities and differences.

Key Words

Word, Meaning, Turkish

Giriş

Dilbilimin gelişmesinde büyük rol oynayan, hattâ modern dilbilimin kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure'e (1857- 1913) göre dil olaylarının incelenmesi üç evrede olmuştur (Saussure, 1969:13-14). Birinci evre dilbilgisi (Grammaire) evresidir. Yunanlılar tarafından başlatılan ve Fransızlar tarafından devan edilen ve olgunlaştırılan bu metotla gramerciler dilin yazım ve anlatımında doğru şekillerin yanlış şekillerden ayrılmalrı için kurallar koymuşlardır. İkinci evre filoloji (philologie) evresidir. Burada filologlar metin tespitleri, açıklamalar ve yorumları yolu ile dil inceliyorlar; buradan hareketle edebiyat tarihi, gelenekler, kültür ve kurumlar da uğraş sahalarına giriyordu. Bunların özgün inceleme yöntemi eleştiridir. Üçüncü evre dilbilim evresidir. Bu evreye mukayeseli "filoloji" veya mukayeseli "dilbilgisi" evresi de diyebiliriz. Burada birden çok dil kendi aralarında kıyaslanarak inceleniyor.² Önceleri Latince, Grekçe inceleniyordu, sonra Sanskritçe, daha sonra da modern diller katılmışlardır. Leksikoloji (lexicologie) ve semantik (sémantique) bu üçüncü evrenin konusudur. Leksikoloji bir sözcüğün oluşumunu, yazılışını ve sözlüğe kaydedilişini inceler, semantik ise sözcüğün anlamını, varsa tarih boyunca uğradığı anlam değişikliklerini inceler. Biz burada Türkçede kullandığımız çoğunluğu batı, özellikle Fransızca sözcüklerin bazılarının kökenlerine de inerek, etimolojik ve semantik açıklamalarını yapmaya çalışacağız. Sözcük veya kelime yerine "söz", ilk veya asıl anlamı yerine "öz" diyoruz.

Seçilen Bazı Sözcükler ve Özcükler

Bilimsel bir terim olan "kongre" sözcüğü dilimize Fransızcadan (Fr. congrès) geçmiştir ve anlamı "uluslararası bazı sorunlara çözüm yolları arayan birçok devlet temsilcisinin bir araya geldiği toplantı; veya bazı kişilerin belli bir konudaki görüş, düşünüş ya da inceleme ve araştırmalarını karşılıklı açıklamak olanağı buldukları toplantı"dır (Demiray, 1988:503). "Kongre" (Fr. congrès)

¹ Bu inceleme 21.05.1998 tarihinde Cumhuriyet Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen "Dil, Edebiyat ve İnsan" konulu panelde sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş metnidir.

² Fransızcadan çeviriler tarafımızdan yapılmıştır. D. N.

sözcüğü Fransa’da 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır ve Latince “kongresüs” (Lat. congressus) sözcüğünden gelmektedir. Latince “kon” (Lat. con, co, col) öneki, ile, birlikte, beraber (Fr. avec, ensemble) anlamına, “gressüs” ise (Lat. gressus, gredi, grado, gradus) (Goalzer, 1967a:301) yürüme, adım atma, yaklaşma, yanaşma (Fr. marche, pas, approche) anlamına gelmektedir. Konuşma, görüşme, buluşma, karşılaşma, bilimsel tartışma anlamına gelen kongre sözcüğünün bir diğer anlamı da vücut vücuda savaşıma, mücadele etme pozisyonudur. Buradan hareketle kongre sözcüğünün ilk ve asıl anlamı cinsel birlikteliktir (Fr. union sexuelle) (Robert, 1996:441). Yine dilimize batıdan geçen ve “kongre” sözcüğüne benzer, yakın, hattâ eşanlamda kullandığımız “konferans”, “sempozyum”, “panel”, “kollokyum”, “forum” ve “seminer” sözcükleri vardır. “Konferans” sözcüğü dilimize Fransızcadan (Fr. conférence) geçmiştir ve anlamı “dinleyicilere herhangi bir konu üzerinde bilgi vermek için yapılan konuşma, veya uluslararası bir sorunun çözümlenmesi için yapılan toplantı”dır (Demiray ve ark., 1977:351). Konferans sözcüğü (Fr. conférence) Latince “conferre” fiilinden türetilmiştir ve “conferre” fiilinin anlamı “toplanmak” (Fr. réunir), “rapor etmek” (Fr. rapporter), konuşmak, söylemek, söz etmek” dir (Fr. s’entretenir) (Goalzer, 1967a:159). Şu halde “toplanma”, (Fr. réunion), “tartışma” (Fr. discussion), “sergileme” (Fr. exposé) (Dauzat et ses coll., 1971:188) anlamındaki “konferans” (Fr. conférence, Lat. conferentia) sözcüğü “bir topluluk önünde edebiyat, bilim, siyaset ve bunun gibi konuların ele alındığı söyleyişi”dir (Larousse, 1978:240). Belli bir konuda düzenlenen oturum ya da seminer” (Demiray ve ark., 1977:500) anlamında kullandığımız “sempozyum” (Fr. symposium) Fransızca bir sözcüktür. Fransızcaya Yunancadan geçmiştir ve Yunanca aslı “sumposion” olan bu sözcüğün asıl anlamı “ziyafet, şölen, büyük yemek” (Fr. le banquet)dir. Eski Yunanistan’da filozoflar, hâtipler belli aralıklarla ve genellikle akşamları bir ziyafet sofrasının etrafında toplanırlar, gece boyunca yerler, içerler ve belli bir konu üzerinde tartışırlardı. Her defasında başka bir konu ortaya atarlardı. Bunların en ünlülerinden biri Eflatun’un yazdığı “Şölen” (Fr. Le Banquet) adlı yapıtıdır. Bu yapıtta konu aşktır ve hatipler sırayla aşk konusunda konuşurlar (Larousse, 1978:993). “Panel” dilimize İngilizceden geçmiştir ve anlamı “dinleyiciler önünde bir konuşmacı grubunun genellikle sosyal ya da politik bir konuyu tartışmak amacıyla düzenledikleri toplantı”dır (Demiray ve ark., 1977:452). Kısaca “açık oturum” anlamında kullandığımız “panel” sözcüğü İngilizcede “kapı aynası”, “pano” (Fr. panneau), “resim tahtası”, “çerçeve”, “jüri heyeti (listesi)” gibi anlamlara da gelir (Uzbay, 1985:372). “Kollokyum” sözcüğü dilimize İngilizce aracılığı ile geçmekle beraber aslı Latince (Lat. Colloquium, Fr. colloque) ve anlamı “bilimsel bir konuyu incelemek ya da siyasi, iktisadi, diplomatik vb. sorunları tartışmak için uzman kişiler arasında yapılan toplantı”dır (Demiray ve ark., 1977:348). İngilizcede “karşılıklı konuşma, diyalog, sohbet” (Uzbay, 1985:91), Latince “konuşma, görüşme, diyalog, ve konferans” (Goalzer, 1967a:141) anlamları vardır. Bu terim Türkiye’de daha çok akademik bir unvan olan doçentlik bilim sınavının sözlü bölümü için kullanılmaktadır. Dilimize ve hemen hemen tüm dünya dillerine aynı anlam ve yazılış biçimiyle geçen “forum” (Fr. forum) sözcüğü Latince (Lat. forum) ve anlamı “eski Romalılarda halkın yurt işlerini konuşmak için toplandıkları, duvarlarla çevrili geniş alan, veya kimi sorunların görüşülerek karara bağlandığı genel toplantı”dır

(Demiray ve ark., 1977:211). “Forum” eski Roma kentinde Kapitol (Fr. Le Capitole = dağ, Roma’nın yedi tepesinden biri, daha doğrusu bu tepenin iki zirvesinden biri- Jupiter (Yun. Zeüs) tapınağının bulunduğu zirve-) ile Palatin (Fr. Le Palatin = dağ-, eski Roma’da ilk evlerin yapıldığı, imparatorların da imparatorluk konutlarını inşa ettikleri yedi tepeden biri) arasında yer alan ve halkın kamu işlerini tartışmak için toplandıkları meydandır (Larousse, 1969:443). Buradan hareketle Roma İmparatorluğuna ait tüm eski şehirlerdeki büyük merkezi meydanlara “forum” adı verilmiştir. Kamu ve sivil işlerin ele alındığı bu dörtgen meydanlarda aynı zamanda hukuki sorunlar çözülür, davalar sonuçlandırılırdı (halk mahkemesi) (Goalzer, 1967a:287). Çarşı, pazar (Saraç, 1976:580) anlamı olmakla beraber “forum” günümüzde daha çok “bilimsel toplantı, kolokyum, toplu tartışma” anlamında kullanılmaktadır. “Seminer” sözcüğü dilimize Fransızca söyleniş (Fr. séminaire) biçimiyle geçmiş Latince bir sözcüktür (Lat. seminarium) ve anlamı “Yükseköğretimde, özel bir bilim dalında öğrencilerin yaptığı grup çalışması, kurs, bir konu hakkında bilgi vermek ve bu konu üstünde tartışmak amacıyla düzenlenen toplantı”dır (Demiray ve ark., 1977:500). Seminer sözcüğünün Latince aslı olan “seminarium” “fidelik, fidanlık, tohumluk” (Goalzer, 1967a:595) (Fr. pépinière) anlamına gelmektedir. Genellikle dini okullarda ve eğitim kurumlarında yetişen gençlerle yapılan bir çalışma biçimi olan seminer genç dimağlara bilgi tohumlarının atıldığı bir eylem gibi düşünülebilir. Zaten Fransızcada tohum semans (Fr. sémence) diye telaffuz edilir ve seminer sözcüğü ile kök benzerliği vardır.

Türkçeye Arapçadan geçen “iktisat” teriminin yerine ve eşanlamında kullandığımız “ekonomi” (Fr. économie) sözcüğü Fransızca söyleniş biçimiyle dilimize girmiştir, aslı Yunancadır ve anlamı:“gelir ile gideri, üretim ile tüketimi sarsıntılara yol açmayacak şekilde düzenli tutma ya da gereksinimlerin sınırlı olanaklarla en verimli bir sraya göre karşılanması, tutum”dur (Demiray ve ark., 1977:185). Yunanca aslı iki sözcükten oluşan bileşik bir isimdir (Yun. oikonomia, oikos = ev- Fr. maison, nomos = idare - Fr. administration) ve anlamı ev idaresidir (Fr. admistration de la maison) (Dauzat et ses coll., 1978:253). “Bir evin bir ailenin iç idaresi” (Goalzer, 1967b:240) anlamındaki Yunanca “oykonomiya (Yun. oikonomia) sözcüğü Latinceye “ekonomia” (Lat. economia) olarak geçmiş, Fransızcada “ekonomi” (Fr. économie) olmuştur ve “iktisat”, “ekonomi”, “tutum bilim” anlamında kullanıyoruz (Saraç, 1976:438). “Bütçe” (Fr. budget, İng. budget) sözcüğü eski Fransızcadan İngilizceye, oradan da Türkçeye geçmiş batı kökenli bir diğer iktisat terimidir ve anlamı “belli bir süre içindeki gelir gider ayrıntılarını gösteren tasarı”dır (Demiray ve ark., 1977:99). Eski Fransızcadaki anlamı “küçük kese-para kesesi-, küçük çanta (Fr. petite bourse, petit sac) (Greimas, 1968:576), İngilizcedeki ilk anlamı veznedar çantası (Fr. sac du trésorier) olan “bütçe” (Fr. budget) sözcüğü bugün “para idaresi” (Fr. administration des finances) anlamında kullanılmaktadır (Dauzat et ses coll., 1978:115). “Marşandiz” (Fr. marchandise) dilimize yine Fransızcadan geçmiş bir iktisat ve ticaret terimidir ve anlamı “tecim eşyası, mal” (Saraç, 1976:812), “yük katarı (treni, vagonu)”dır (Demiray ve ark., 1977:395). Sözcüğün aslı Latince (Lat. mercatura) ve anlamı ticaret (Fr. commerce), iş, uğraş, alışveriş, tecim (Fr. négoce) dir. “Kantin” (Fr. cantine) sözcüğü dilimize Fransızcadan geçmiştir ve anlamı “kışla, fabrika, okul gibi yerlerde yiyecek ve içecek maddelerinin satıldığı

yer”dir (Demiray ve ark., 1977:305). Sözcüğün aslı İtalyancadır (İt. Cantina) ve “mahzen” (Fr. cave İt. cavo) anlamına gelmektedir (Padovani, 1949:307). Fransızca “kav” (cave) çok anlamlı bir sözcüktür:mahzen, içki mahzeni, mahzendeki içkiler, içki dolabı, yer altı eğlence kulübü (Saraç, 1976:193). Bu anlamlardan da anlaşılacağı üzere, “kantin” daha çok içki alınıp satılan ve tüketilen yer anlamındadır; asker bavulu, büyük sandık anlamları da vardır (Larousse, 1978:164).

Politika terimi olan “demokrasi” (Fr. démocratie) dilimize Fransızcadan geçmiştir ve anlamı “halkın kendi kendini yönetmesi, bir yönetim düzeninde halk iradesinin ağır basması ya da yönetimin halk tarafından denetlenmesi”dir (Demiray ve ark., 1977:152). Aslı Yunanca olan bu terim iki sözcükten oluşur, Yunanca “demos” halk (Fr. peuple) ve “kratos” güç, idare (Fr. pouvoir) demektir, “kratos” sözcüğünün kökeni “kratein” buyurmak emretmek komutanlık etmek anlamındadır (Dauzat et ses coll., 1971:227). “Demokrasi”, “halk idaresi” ya da halkın egemen olduğu hükümet biçimi olarak düşünülmelidir (Larousse, 1978:301). Ve demokrasi yurttaşların eşitlik ve özgürlüğüne saygıya dayanmalıdır (Saraç, 1976:360). “Demokrat” (Fr. démocrate) hem isim hem de sıfat olarak kullanılan bir sözcüktür, “demokrasi değerlerine bağlı, demokrasi yanlısı” anlamında kullanılmaktadır. “Tolerans” Fransızcadan dilimize geçmiş bir başka sözcüktür ve anlamı “her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiğince hoş görme durumu, hoş görü”dür (Demiray ve ark., 1977:569). “Tolerans” (Fr. tolérance) sözcüğü Latince “tolerare” fiilinden gelir anlamı “tahammül etmek, dayanmak”tır (Larousse, 1978:1024). Tahammül etmeye yetenekli, dayanırlık, katlanırlık, anlayış, hoşgörü anlamında kullandığımız “tolerans” sözcüğü ile yapılmış ve hoşgörü evi” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz “maison de tolérance” tamlaması Fransızcada “genel ev” (Fr. bordel) anlamında kullanılmaktadır. Güzel koku anlamında kullandığımız “parfüm” (Fr. parfum) sözcüğü de dilimize Fransızcadan gelmiştir. Sözcüğün aslı Latince (profumo); Latince “pro” (per, pour, par) öneki önce, “fumo” (Fr. fumer) tüten, dumanı yayan, kokan anlamındadır (Goalzer, 1967a:292, 518). Şu halde parfüm kullanan bir bayanın kendisi gelmeden önce kokusu gelmelidir. “Falso” sözcüğü dilimize İtalyancadan geçmiştir, okunuşu ve yazılışı her iki dilde de aynıdır, anlamı “müz. bir parça çalınır ya da söylenirken yapılan nota yanlışlığı; mec. yanlış davranış”dır (Demiray, 1988:280). “Falso”nun Fransızca karşılığı “faux”dur (Padovani, 1949:351) ve anlamı “düzmece, sahte, kalp, yalan, gerçek dışı, uydurma, yapmacıktan, içten olmayan”dır (Saraç, 1985:592). Fakat Türkçede daha çok hata (Fr. faute) anlamında kullanıyoruz.

Sonuç

Biz bu incelemede Latince, Grekçe, Fransızca İngilizce, İtalyanca gibi batı dillerinden dilimize giren ve rasgele seçtiğimiz bazı bilimsel, iktisadi, politik terimlerle günlük olarak kullandığımız bir kaç sözcüğün kök anlamlarını, kullanımlarını, benzerliklerini, farklılıklarını ve Türkçeye uygunluk derecelerini irdelemeye çalıştık.

Kaynakça

- DAUZAT, A., J. Dubois, H.Mitterand, (1971), **Dictionnaire étymologique**, Paris, Librairie Larousse.
- DEMİRAY, K., (1988), **Temel Türkçe Sözlük**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- DEMİRAY, K., TEZCAN, S., ve ark. (1977), **Resimli Türkçe Sözlük**, Ankara, T.D.K. yayımları.
- GOALZER, H. (1967a), **Dictionnaire Latin-Français**, Paris, Ed. Garnier Frères.
- GOALZER, H. (1967b), **Dictionnaire Latin-Français**, Paris, Ed. Garnier Frères.
- GREMIAS, A. J. (1968), **Dictionnaire de l'ancien français**, Paris, Librairie Larousse.
- LAROUSSE, P. (1978), **Petit Larousse Illustré**, Paris, Librairie Larousse.
- PADOVANI, G. (1949), **Larousse de Poche Français-Italien, Italien-Français**, Paris, Librairie Larousse.
- SARAÇ, T. (1976), **Fransızca-Türkçe Sözlük**, Ankara, T.D.K. Yayınları.
- SARAÇ, T. (1985), **Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Adam Yayınları.
- ROBERT, P., (1996), **Petit Robert**, Paris, Maury Imprimeur S.A.
- UZBAY, E. (1985), **İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce Sözlük**, İstanbul İnkılâp Kitabevi